

אילו ידענו עברית

Yael S. Feldman, *Glory and Agony: Isaac's Sacrifice and National Narrative*, Stanford: Stanford University Press, 2010, 421 pp.

אדם פשוט, שלא היה פרשן מלומד של כתיב הקודש ולא ידע עברית, שמע בילדותו את הסיפור על הניסיון שניסה האלוהים את אברהם; 'אילו ידע עברית, אפשר היה מבין בקלות את הסיפור ואת אברהם' – בדרך אירונית ורבת משמעות זו חתם סרן קירקגור את ההקדמה של חיבורו 'חיל ורעה'.¹ אילו ידענו עברית, אפשר שהיינו מבינים את סיפורו של אברהם, מבינים את סיפור העקדה ותופסים את סודו. האינן זו, על דרך אחרת, האירוניה הקשה של הספרות העברית בזמננו? שכן האם בכוחה של זו להבין את הסוד הנמסר ובה בעת ממאן להימסר, סודו של אברהם? האם באפשרותה של הספרות העברית להאזין לסודה של ההיענות, התשובה המפורשת והסתומה, 'הנני', שאברהם משיב לאלוהיו? האם אנו מבינים את פשרה של מילה זו, שבה צפון סודו של אברהם, סוד הניסיון, ובה בעת סודה של הספרות?

קירקגור קרא את סיפור העקדה כשתיקה גדולה שבה משתרעת אמונתו של אברהם. כנגד שתיקתו של אברהם, שאינו מגלה את פשר ההתוודעות לאל, ושמתיר את דבר המסע להר המוריה – כנגד שתיקתו שבה מתבצרת האמונה שאינה מביעה עצמה בלשון ואינה מבקשת להיעשות פומבית, גולל קירקגור את שאלת הספרות, מאז הטרגדיה היוונית ועד זמנו (אמצע

המאה התשע-עשרה). על מנת להבין את עומקה של שתיקת אברהם – עומקה החרושי, הנורא, של ההליכה למוריה – צריך היה קירקגור להשוות את הסיפור המקראי לדוגמאות ספרותיות שיש בהן מבע ויש ביטוי, ושההתנסות האנושית מוצאת בהן לשון. כך מובנת ההיסטוריה של הספרות כולה – כמו הייתה בבחינת תשובה על שתיקת אברהם ועל סוד העקדה. לא לחינם פתח קירקגור את ספרו בארבע גרסאות ספרותיות שונות פרי עטו לעקדה.² על דרך זו בלבד, דרך הסיפור והפרשנות המחודשת והשוואה, אפשר להשיב על שתיקת אברהם ולשאת אותה; אף שגרסאות אלו לא יגיעו לעומקו של סוד האמונה.

והנה בדרך דומה, אך אחרת, הלך אריך אאורבך בספרו 'מימיזיס': הוא קרא את סיפור העקדה כשתיקה אפלה שבה נודדים אברהם ובנו, חסרי דמות ונעדרי צורה, אל הר המוריה.³ סודו של הסיפור העברי, המתכנס במילה 'הנני', הסביר אאורבך, הוא מקור ויסוד לשיח הספרותי, שכן השתיקה המקראית היא אתגר המוליד מתוכו מדרש ופרשנות וריבוי גרסאות וכן גילוי וכיסוי של אמת ספרותית ותאולוגית.⁴ כך, דרך הקריאות הפיגורליות של הסיפור המקראי, קריאותיו של פאולוס, באה לעולם מסורת פרשנית שהיא תאולוגית ופואטית בה בעת. סיפור העקדה, דווקא משום שאין הוא חושף אלא מסתיר, ואינו נמנע מסתירות אלא עשוי מקטעים ואינו רצוף, מעניק לספרות העולם את אופן המבע של הממשות.

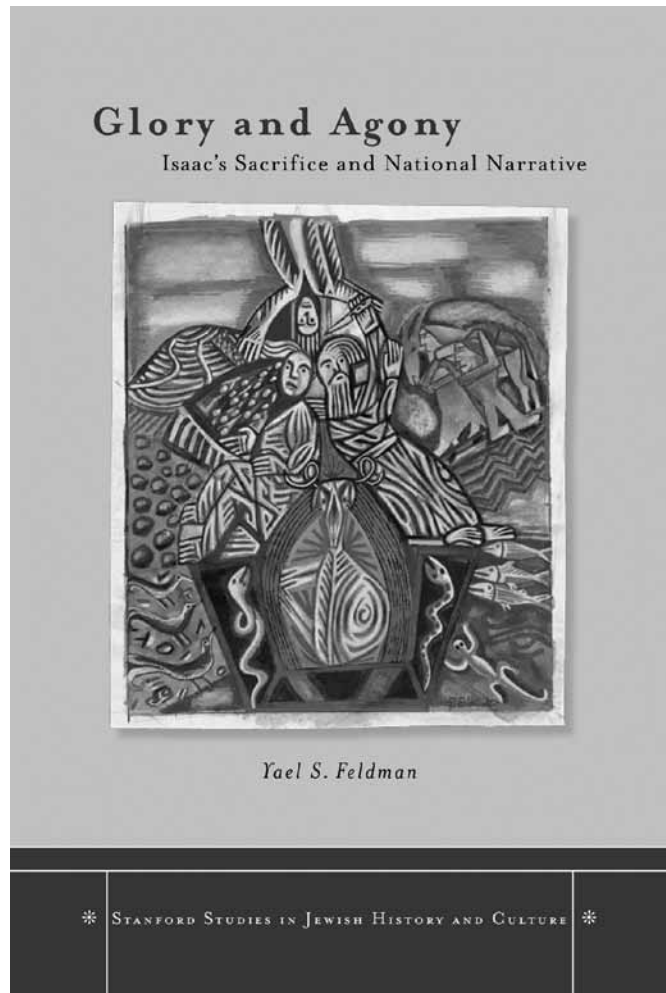
בדרך אחרת אך דומה הלך בעקבות קירקגור גם ז'אק דרידה, שראה בסיפור העקדה סוד, הסוד

1 ס' קירקגור, חיל ורעה: ליריקה דיאלקטית. תרגם א' לזין, ירושלים תשס"ז, עמ' 9.
2 שם, עמ' 9-12.
3 א' אאורבך, מימיזיס: התגלמות המציאות בספרות המערב, תרגם ב' קראו, ירושלים תשי"ח, עמ' 7-13.
4 שם, עמ' 12-13.

מוסר את דבר סודו לאשתו שרה ולבנו יצחק, נעשית משל לעומקו החרישי של המכע הספרותי, וביטוי של סרבנות בתחומו של הטקסט. חידת העקדה, מחשבותיו הכמוסות של אברהם, חרדותיו של יצחק, אי ידיעתה של שרה – אלה נעשים משום עיזבון פורה להפוך בו. וכל זה טמון כאמור באותו היגד ומילה עברית 'הנני', שאולי אין אנו יודעים עוד את פשרה. אילו ידענו עברית...

ואולי מופרזת היא שתיקה זו המיוחסת לאברהם, והרי אברהם אינו רק שותק, אלא גם פוער פיו וזועק ומרים קול. וכך הוא מופיע במדרש: שם אברהם מדבר עם בנו, עם אלוהיו ועם השטן, ודוחה ומפציר ובא בטענה.⁶ והמדרש, האין הוא גם מעין פרוזה עברית קדומה, השבה בדרך העיון ובדרך הסיפור אל סודות המקרא?

אך לא בשאלה זו עוסקת רשימה זו, אלא בגלגוליו של סיפור העקדה בפרוזה העברית במאה השנים האחרונות. זהו נושא ספרה של יעל פלדמן על 'הקרבת יצחק והסיפור הלאומי', שראה אור לא מכבר בארצות-הברית. נקודת המוצא של הספר היא מבחן שיח ההקרבה בתרבות העברית המודרנית. זו השאלה המנחה את המחקר: כיצד מתגלגלת דמות הקרבן בבחינת פיגורה יסודית בהגות ובכתיבה בעברית מאז 1900? שאלה זו מניחה את מרכזיותה של ההקרבה ואת מרכזיותן של דמויות קרבן בשיח הספרותי. אך אפשר שאין מדובר כאן בעצם בדמויות בוחן בלבד המדגימות את התהליך התרבותי בספרות העברית, כי ההקרבה היא גם אופן הכינון של הספרות. במילים אחרות, הפואטיקה של ההקרבה היא גם האופן שבו הספרות מציבה את עצמה, מייצרת את דימויה הראשוניים, בוחנת את זהותה ומכריעה הכרעות תרבותיות. במובן זה ההקרבה – והעקדה כמקרה מובהק שלה – אינה רק נושא ספרותי או תבנית נוספת של הפרוזה, אלא יש לראות בה אחד מתנאי האפשרות של הספרות. לספר סיפור

המתכנס ונטמן בשתיקת אברהם, סוד שהוא גם היסוד שהספרות ממאנת לגלות, ואינה מוסרת, אלא אוצרת בבחינת תנאי האפשרות שלה.⁵ שתיקתו של אברהם ההולך להר המוריה ואינו

5 J. Derrida, 'Literature in Secret', idem, *The Gift of Death and Literature in Secret*, trans. D. Wills, Chicago 2008, pp. 131-132

6 ראו לדוגמה את מדרש בראשית רבה לפרשת וירא, שבו אברהם משוחח עם האל והשטן ובא בדברים עם בנו: בראשית רבה נה-נז (מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 584-618).

של חילון. זוהי טענתו העיקרית של ספר זה: הכתיבה המחודשת של סיפור העקדה במרקמים של פרוזה עברית חדשה היא אחד הציורים של בניית התרבות המקומית בישראל. כתיבת העקדה אינה רק סימפטום של חרדה, תסביכי רדיפה או אמונה המסרבת להתיישן, ושעודה מושלת כך בלא-מודע של התרבות בישראל; כתיבת העקדה היא בה בעת כפיית החזרה המכוננת לשון, זהות, תודעה ונרטיב. כל דור ודור זקוק לאברהם וליצחק ולפשר מסעם המשותף להר המוריה על מנת להציב את עצמו בעולם. במובן זה הספרות העברית משתתפת באותו ניסיון, בירושה הקשה של העקדה.

פלדמן מציגה בספרה תזה חזקה שלפיה במסגרת הנרטיב הלאומי, כלומר בסיפור של הלאומיות היהודית הנכתבת בישראל מאז ראשית המאה העשרים, נהפך יצחק מדמות קרבן לגיבור ולבש דיוקן של בן חיל, וזאת בטרם נפרמה תמונה זו לקרעים ולסתירות. ציורו הספרותי של יצחק הלם תחילה את כינונה של הזהות הלאומית, זו שביקשה לה אקטואליות וריבונות, כלומר נוכחות ושליטה בזמן ובמרחב ההיסטוריים, אך בעשורים האחרונים מתגלים בציור זה כפילויות מרובות ופערים. מגמת הדורות הראשונים, דור העליות השנייה והשלישית ודור הפלמ"ח, הייתה לקומם את יצחק כלוחם, כאקטיוויסט, ולראות בגורלו את 'אושר העקדה' (מונח שטבע כנראה ברל כצנלסון בשנת 1919, כפי שמראה פלדמן בספרה, בעקבות המונח רוסי פודוויג, שהוראת גבורה ומאבק במובן של חי מרטיר) כשורת גבורת ההקרבה הלאומית. אולם מאז קום המדינה וביתר שאת בדורות האחרונים מתהפכת מגמה זו ולובשת כיוונים חדשים.

לכאורה מדובר כאן בטענה צפויה המאששת את הידוע: ספרות 'אושר העקדה' הייתה המבע הפואטי שהלם את תודעתם של הדורות

פירוש הדבר להקריב (הקרבת המציאות, הקרבת הגוף). אך טענה זו, המקרבת אותנו אולי אל סודו של ספר זה, בה בעת מרחיקה אותנו מן העיון המקורי, ולכן יש להותירה כאן בלתי גמורה.

לאורך כל פרקי ספרה טורחת פלדמן להראות כמה מורכבת ורבת זהויות תבנית ההקרבה. מאז מופיעה הראשוניים בפרוזה העברית החדשה בסוף המאה התשע-עשרה ובתחילת המאה העשרים, דמויות הקרבן אינן אחידות כלל. ולא יצחק לבדו, אלא פיגורות אחרות של הקרבה, גברים ונשים, בנים ובנות, נשורות לתוך תבנית זו ונפרמות ממנה בעולמה של הספרות העברית. כזו היא דמותה של בת יפתח, כזו היא איפיגניה, כאלה הם אדיפוס, ישו וישמעאל, המעצבים ומרחיבים את דמות קרבן העקדה ומשמשים מקורות – גלויים או נסתרים – לפיגורות הספרותיות של התרבות העברית. סיפורי ההקרבה של הפרוזה העברית החדשה מביעים לפיכך גם את קווי התפר של היהודי והנוצרי, העברי והיווני. בצדק רב רואה פלדמן בתבנית ההקרבה גם מבע קשה של הבלד המינים, כלומר תבנית יסודית המגלה את הפערים שבין הגברי לנשי בתרבות, שכן העקדה היא סיפור-אב, סוד ויסוד של הסדר הפטריארכלי, סיפור שעניינו יחסי אבות ובנים. ועם זאת ספרה של פלדמן דבק בעקדה עצמה ומתמסר לסצנה הראשונית של ספרות ההקרבה העברית, לסיפורם של אברהם ויצחק העושים דרכם להר המוריה כדי לקיים את הניסיון הנורא. העקדה היא תמונת היסוד שפלדמן מייחסת לספרות העברית ומאששת בה. מחקר זה לומד לפיכך את הטרנספורמציה של המיתוס והמרדש אל תוך מסגרות של שיח ספרותי. הוא לומד את ההמרה, התרגום, הפירוש, הערעור, הבנייה והפירוק של סיפור העקדה, מכל בחינה אפשרית כמעט, בתרבות בישראל. אין מדובר כאן לפיכך בעיון ספרותי במובן הצר של המילה, אלא במחקר של נרטיב לאומי ובעיון בסוגיה עמוקה

המקראי אך נשמעת במדרש. אין בספרות העברית מאזינים רבים לקולו של ישמעאל הבוקע במדרש רבה כפתיח לפרשת העקדה. אברהם שלונסקי האזין באחד משיריו המוקדמים לגורלו של ישמעאל, לימים האזין לו גם יצחק לאור בשיריו, ובדרך אחרת זכר דויד גרוסמן ברומן 'חיוך הגדי' את גורלו של בנו האחר של אברהם. הגופים המנודים, הגולים, השותקים, שבים להופיע בזיקה ובסמיכות ליצחק, אם כי אין הם נוטלים את בכורתו, בכורת העקדה.

הספרות העברית עדיין מרבה במעשי העקדה ושואלת לגורלו של יצחק. ואולם מתוך הפרוזה, היפוך ופיזור נכתב היום, מראה פלדמן, מדרש ספרותי חדש שאינו מסתפק עוד בדיבור ובשתיקה של אברהם ויצחק, אלא חורג ופורץ את סיפור האבות, סיפורו של הסדר הפטריארכלי, ומרחיב אותו אל מעבר לעצמו, מעבר לסוד העקדה, ולכן גם מעבר לסוד של הספרות. זה אולי המעשה הרדיקלי האפשרי עדיין בתחומה של היצירה העברית בדורנו, אם היא מעזה לחרוג מן הדיבור הכמוס, מסוד השתיקה, שתיקתו של אברהם, ופונה אל סיפורם של אחרים. זהו הסיפור האחר, כך מראה פלדמן, שאנו קוראים אצל אנטון שמאס ב'ערבסקות'; סיפור אחר סיפר גם א"ב יהושע ב'מר מאני' – עקדה בריבוי ובהיפוך יוצרות. על דרך זו יש לקרוא לדעת פלדמן גם את סיפוריה של שולמית הראבן המערערים על תקפותה של העקדה, ולא רק על מובנה הפוליטי, אלא גם על המובן הספרותי הנגזר ממנה. אצל הראבן, מראה פלדמן, העקדה, המוארת מתוך תפנית ומנקודת מבט נשית, חוזרת לבסוף ונתפסת כתבנית-אב תאולוגית וספרותית שקצרה היד – יד האישה – להתנגר לה.

כאן טמון לדעתי ההישג הגדול של חיבור זה, שאינו מסתפק בתיאור ובפירוש של גלגולי המוטיב ושל גורל הדמויות, אברהם ויצחק,

הראשונים ביישוב העברי, שעדיין היו מסורים לאידאולוגיה של הקרבה ולפולחן המוות, שהדורות הבאים השתחררו מהם. ואולם ספר זה מציב טענה מורכבת יותר. פלדמן רואה היטב גם את ההתנגדות ואת תוגת המוות בעולמה של הספרות העברית בעשורים הראשונים של המאה. לא לשווא המחברת מציינת את המשוררת רחל ואת הסופר יוסף חיים ברנר כמי שביטאו עמדה מורכבת, רב משמעית ולא קונפורמיסטית בסוגיית שיח ההקרבה של היישוב בתקופת העלייה השנייה. עשייתו של יצחק לגיבור המקריב עצמו, מוסר נפשו, מעניק את חייו למען מפעל הארץ, רוחחה בגרסאות מרובות גם ביצירת דור העלייה השלישית. אך גם כאן מדובר לא רק בספרות המהללת את הגבורה ואת ההקרבה מרצון למען קיום הארץ, אלא בה בעת מדובר בספרות קינה, ביצירה המביעה חרדה ותוגת מוות ואבל עמוק על אבדן. מתח זה, מראה פלדמן, ניכר היטב גם בפואמה 'מסדה' שחיבר יצחק למדן (1926), פואמה שהיא קושרת ל'ספר יוסיפון' מימי הביניים. לצד הפרשנות ההרואית של ההקרבה ניכר בשיר זה מבע דרמטי של ספקות, פחדים ויגון.

פלדמן מוצאת בסיפורי ההקרבה של הספרות העברית כפילויות והרכבות מרתקות: יצחק הנעשה למרטיר, קרבן הנעשה למוסר נפש. אך סיפור ההקרבה העברי המיוסד על העקדה ועל סיפורי משנה מקראיים, מתכתב כאמור עם הטרגדיה היוונית, המרטירולוגיה הנוצרית, ביקורת המקרא והפסיכואנליזה ומתרחב לאורם. כך נגזרים מגוף העקדה גופים נוספים, גופי קרבן וגופים מנודים המספרים אחרת את מיתוס ההקרבה – אלו סיפוריהם של ישמעאל, הגר, בת יפתח ושרה.

בסיפורם האחר נפתחת האחרות, זו הערבית וזו הנשית, אחרות שאין לה קול והד בסיפור

העקדה העשוי כך, כלימוד מעולה ורב תחומי של המקורות העבריים, המוכיח בקיאות נדירה במסורת ובספרות העכשווית, קושר קשרים מקוריים, ופונה לקריאות השוואתיות הנושאות פרי רב.

אין בספר זה כל מחסור, אדרבה חומרי שופעים ומגוונים. אך אפשר שחסרים כאן עיבודיו של עגנון לסיפור העקדה, שנכתבו כידוע גם מתוך דיאלוג עמוק עם מסורת הפיוט. 'תמול שלשום' וייסוריו של יצחק קומר אמנם נזכרים בספרה של פלדמן, אך ביריעה קצרה מדי, וטוב אם תרחיב בעניינם ועל חיבורים נוספים משלו.

מה שספר זה מביא לקוראיו אינו רק מחקר עדכני של נושא עתיק בתחומה של הספרות החדשה, אלא הוא מסמן מתוך בחינה טקסטואלית חדה את קווי התפר של התרבות העברית ואת האופן שבו זהויות נרקמות ונפרמות בתחומה. הטרנספיגורציה של יצחק היא זו של התודעה עצמה, התודעה הפואטית והפוליטית של דורות היישוב העברי. בספר זה אנו צריכים ללמוד דבר מה על עצמנו, דבר מה על גבולות עולמנו, על שכנינו ועל גבולות הלשון. אילו ידענו עברית.

הקמים ונופלים ושבים ללבוש זהות ודיוקן, ונראים פעם כאנוס ופעם כבעל רצון, ונשמעים פעם כצעקה ופעם כתחינה, פעם כספק ופעם כהתמסרות. פלדמן מראה שהספרות העברית כבר עומדת על דעתה לחרוג מן העקדה, לפרוץ את מסגרותיה ולהרחיב מאוד את דמויותיה אל הפריפריה של הסיפור המקראי והמדרש. בה בעת היא מראה כי הספרות העברית, גם בנקודת הפריצה שלה, שבה, כפוית חזרה, אל תחומו של המיתוס, ועדיין אינה שוברת את שיח ההקרבה. ואכן כיצד תעשה זאת? האם בכוחה לחרוג באמת מתבנית זו, תבנית ההקרבה, בזמן והמקום שבהם אנו חיים?

הנחת המוצא של ספר זה היא שהספרות העברית הייתה ועודה מחויבת למיתוס העקדה, הגם שבכוחה היום להרחיבו, להכפילו, לפרוץ את גבולותיו אל מעבר לתבנית היסוד שלו. זוהי ההכרעה המתודולוגית העושה את ספרה של פלדמן אפשרי, ולכן שמיטת שיח ההקרבה, הקרבת ההקרבה, עלולה הייתה לעלות לספר זה בחייו.

ספרה של פלדמן חשוב ורצוי מאוד. וטוב אם יופיע בקרוב גם בלשון המקור שלו, כלומר ישוב לעברית. איני מכיר מחקר מקיף של ספרות